

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 368.02 : 368.5

JEL Classification E 60, G 22

Стельмашук А.М.,
д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної частини,
Подільський державний аграрно-технічний університет

ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ МОДЕЛІ АГРОСТРАХУВАННЯ НА ЗАСАДАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Stelmashchuk A.M.,
dr.sc.(econ.), professor, chief research fellow
of scientific and research part,
State Agrarian and Engineering University in Podilya

FORMATION OF THE MARKET MODEL OF AGRICULTURE ON THE PRINCIPLES OF THE STATE AND PRIVATE PARTNERSHIP

Постановка проблеми. У ринковій економіці сільськогосподарські ризики безпосередньо впливають на виробників сільськогосподарської продукції. Специфіка ризикової ситуації в сільському господарстві полягає в тому, що процес виробництва нерозривно пов'язаний з природними процесами розвитку живих організмів рослин і тварин, життєдіяльність яких багато в чому залежить від природних явищ [2; 9; 14].

Цим викликані негативні, навіть катастрофічні для сільськогосподарського виробництва наслідки несприятливих природних явищ внаслідок непередбачуваності місця і часу їх настання.

Тема сільськогосподарського страхування актуальна, оскільки сільськогосподарське виробництво в Україні, як і в багатьох країнах світу, функціонує в умовах ризиків, викликаних природно-кліматичними явищами (посуха, повені, пожежі та ін.). До цих природних катаклізмів слід додати шкідників сільськогосподарських рослин і захворювання сільськогосподарських тварин і птахів, наприклад епідемії (африканської чуми свиней, пташиного грипу та ін.). Ці чинники завдають серйозної шкоди сільськогосподарським товаровиробникам, що обчислюється в окремі роки і в окремих областях мільйонами грн. Тому ефективна організація сільськогосподарського страхування в певній мірі сприяє сталому розвитку сільськогосподарської діяльності.

Без державної підтримки такий загальноновизнаний ефективний механізм управління ризиками в сільському господарстві як агрострахування все ще знаходиться в Україні на початковому рівні розвитку [7; 19].

Нерозвиненість системи агрострахування призводить сільгоспвиробників до вимушеної відмови від глибокої спеціалізації як ефективного механізму забезпечення належного рівня продовольчої безпеки в країні. держава вимушена регулярно вдаватися до заходів фінансової допомоги потерпілим сільгоспвиробникам. Витрачаючи значні кошти з державного бюджету, держава покривала лише 10-20% понесених сільгоспвиробниками збитків.

Очевидно, що такий стан розвитку страхування сільськогосподарської продукції не відповідає своєму основному завданню – управляти ризиками в аграрному секторі для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва, сталого та ефективного розвитку аграрного сектора економіки [12; 14]. Це зумовлює необхідність впровадження та розвитку системи, яка має забезпечити достатній рівень функціональної взаємодії всіх головних учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою – сільгоспвиробників, страховиків та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням проблеми розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції активно займалися такі дослідники, як: Александрова М.М. [1], Алескерова Ю.В. [2], Борисова В.А. [3], Борсук О.М. [4], Грушко В.І. [5],

Гутко Л.М. [6], Добіжа Н.В. [8], Кобилянська О.М. [9], Кондрашихін А.Б. [10], Косенко О. [11], Котлова Л.М., Бадалова В.М. [12], Кушнір І.В. [13], Непочатенко О.О., Пушка О.В. [14], Нужна С.А. [15], Рубцова Н.М. [17], Сахацький М.П. [18], Стецюк П.А. [19], Тарельник Н.В. [20] та інші. Проте, окремі питання формування ринкової моделі агрострахування на засадах державно-приватного партнерства не повною мірою є розвинутими і вимагають подальших наукових пошуків.

За висновками експертів з аграрного страхування, враховуючи підвищені ризики даного бізнесу, визнано, що роль аграрного страхування повинна бути однією з основних у аграріїв при плануванні розвитку їх бізнесу. Однак, на практиці все йде інакше. Рівень агрострахування в Україні становить всього лише 5-7%, в той час як в Польщі цей показник знаходиться на рівні 30%, в Німеччині – понад 60% [18].

Для регулювання ринку агрострахування в нашій країні прийнятий Закон «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки», який надає аграріям право на отримання компенсації сум з державного бюджету, сплачених за договорами агрострахування. Однак, на практиці він не працює.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд існуючої практики і обґрунтування формування новітньої ринкової моделі агрострахування на засадах державно-приватного партнерства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Притаманні сільськогосподарському виробництву ризики є високорельєвними (системними) і можуть викликати значні збитки для великої кількості сільгоспвиробників одночасно, що може призвести до великих страхових виплат. Саме тому, важливою складовою системи регулювання складними економічними процесами в сільському господарстві є страхування сільськогосподарської продукції, яке забезпечує управління ризиками в аграрному секторі та сприяє створенню підґрунтя для стійкого економічного зростання сільськогосподарського виробництва.

Підтримка державою страхування пріоритетних видів сільськогосподарської продукції стимулює виробництво необхідної продукції. Впровадження ефективних інноваційних технологій та порівняно сприятливі погодні умови протягом останніх років забезпечили позитивну динаміку розвитку виробництва сільськогосподарської продукції. Запроваджена в останні роки державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції сприяла збільшенню кількості договорів страхування у аграрному секторі [8].

В Україні існують можливості для державної підтримки сільського господарства, так з 2013 року діє Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», крім того, 9 лютого 2012 року прийнято Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», яким забезпечується механізм субсидованого страхування, згідно з яким держава буде відшкодовувати частку сплаченої аграрієм страхової премії.

Сучасний стан розвитку вітчизняного агрострахування не відповідає своєму основному завданню – управляти ризиками в аграрному секторі для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва. [12; 16]. В Україні страхується близько трьох відсотків усіх наявних ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90-95 відсотків [2]. Визначені проблеми потребують розв'язання консолідованими зусиллями органів державної влади та учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції. У результаті проведеного аналізу стану розвитку страхування в аграрному секторі виявлена необхідність формування відповідної системи, яка дозволить забезпечити необхідний рівень функціональної взаємодії трьох головних учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції – сільгоспвиробників, страховиків та держави. Ця Концепція визначає стратегічні напрями державної політики у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що розвивається на ринкових засадах з мінімально можливим втручанням держави, та принципи функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції з урахуванням позитивного міжнародного досвіду [1].

На сучасному етапі державна участь в аграрному страхуванні в світовій практиці виділяє три категорії систем сільськогосподарського страхування:

- з головною роллю держави, де воно є основним регулятором страхового ринку (Канада, Кіпр, Греція, Індія, Іран, Філіппіни);
- з перевалюванням приватних страхових компаній на страховому ринку, в яких держава в основному тільки законодавчо регулює страховий ринок (Аргентина, Південна Африка, Австралія, Німеччина, Угорщина, Нідерланди, Швеція, Нова Зеландія);
- з розвиненим державно-приватним партнерством, де гармонійно поєднується ринкова конкуренція страхових компаній з розумним державним регулюванням на основі різних принципів (США, Португалія, Іспанія, Туреччина, Південна Корея, Бразилія, Чилі, Франція, Італія, Мексика, Польща, Україна, Російська Федерація) [8].

Зарубіжна практика страхування сільськогосподарських ризиків має досить давню історію на відміну від вітчизняної, котра тільки розпочинає формуватися. Вона є стабільною, багатоплановою і підтверджує, з одного боку, особливу увагу держави до даного механізму захисту матеріальних інтересів аграріїв, а з іншого – демонструє новий етап розвитку взаємин держави і страхових компаній,

який відображено в створенні сучасних структур і систем, спрямованих на вирішення об'єктивно необхідних і соціально значущих державних завдань.

За американською моделлю проведення сільськогосподарського страхування державна підтримка компенсує 60% загального обсягу страхових внесків (близько 6 млрд дол. США). Основними страховими продуктами з державною підтримкою є [1]:

– захист від катастрофічних ризиків, майже обов'язкове страхування з мінімальною вартістю;

– страхування врожаю від погодних ризиків – в даному продукті держава фінансує адміністративні витрати страховика і частина страхової премії.

Крім зазначених загальних програм Федеральна корпорація США зі страхування сільськогосподарських культур здійснює комбіноване страхування сільськогосподарських культур, реалізуючи 7 базових програм:

1. Комбіноване страхування сільськогосподарських культур. Це найбільш поширена програма страхування. Вона надає гарантії на дохід за трьома рівнями покриття – на 50, 65, 75% середнього фермерського доходу за минулі роки, надає захист від збитків внаслідок майже всіх природних випадків і покриває збитки від комах і хвороб.

2. Катастрофічні поліси – компенсація збитків в розмірі 50% від доходу, 55% від ціни реалізації, встановлені по даній культурі. Таке покриття практично безкоштовне, фермери вносять символічну плату за обробку полісів по кожній культурі, відшкодовуючи витрати на ведення страхової справи. Катастрофічний страховий продукт забезпечує мінімальний рівень відновлення господарства в разі стихійного лиха.

3. Страхування майбутніх доходів. Реалізується з 1996 року, з метою забезпечення сталого доходу і покриває втрату прибутку внаслідок знищення врожаю або падіння цін; встановлює гарантію прибутковості ще до посіву і посадки.

4. Захист прибутку, використовується з 1995 року. Даний страховий продукт розроблений для страхування сільськогосподарського виробництва від ризику зниження доходу нижче середнього рівня і падіння цін на врожай через надання фіксованої гарантії на одиницю площі. Якщо після збирання врожаю фактичний його обсяг, помножений на фактичну його вартість, менше розміру гарантії, то страховиком виплачується різниця.

5. Страхування сталого доходу, введений в США з 1997 року. Забезпечує захист певних культур (кукурудза, соя) від зниження доходу внаслідок падіння цін або зменшення рівня врожайності. Даний страховий продукт ґрунтується на середніх цінах в даній місцевості.

6. Страхова програма – регіонального ризику. Страхове відшкодування сільськогосподарському виробнику виплачується в разі, якщо середній в даній місцевості урожай падає нижче певного рівня врожаю, який був обраний страхувальником. Головна особливість цієї програми – відсутність оцінки втрат врожаю на рівні окремого страхувальника. Середній рівень врожайності оцінюється для всього регіону. З цією метою Міністерство сільського господарства США відбирає репрезентативні фермерські господарства.

7. Захист прибутку від групи ризиків і зміни вартості продукції. Даний страховий продукт введений в дію з 1999 року і є формою страхування доходу для цілого регіону. Страхове відшкодування виплачується фермеру за умови, що дохід в регіоні на одиницю площі застрахованої культури нижче обумовленого доходу, який визначений виробником. Такий продукт недорогий, надає страховий захист доходу з мінімальним обсягом експертної роботи і документів [19].

За даними страхових продуктів в США застосовуються такі види фінансової державної підтримки:

– дотації, що виплачуються приватним страховикам для покриття адміністративних та операційних витрат;

– прийняття урядом сільськогосподарських ризиків в перестраховування;

– фінансування досліджень в сфері страхування сільськогосподарських культур;

– програма уряду щодо запобігання стихійних лих за умови, що фермери купують мінімум 50% покриття комбінованого страхування сільськогосподарських культур.

Отже, програми державної фінансової підтримки специфічних страхових продуктів передбачає захист врожаю фермерів і майбутніх доходів, як основи сталого розвитку регіону та галузі.

Отже, узагальнюючи досвід закордонного аграрного страхування врожаю сільськогосподарських культур, можна виділити наступні положення:

1. Розвинена система державної підтримки.

2. Різноманітні форми участі держави: субсидування страхових внесків або відшкодування частини збитків.

3. Системний підхід в здійсненні страхування, що передбачає:

– присутність певної нормативно-правової бази, що відповідає інтересам аграріїв, держави і страховиків;

– здійснення координуючої ролі певною державною структурою – Міністерством сільського господарства, спеціальним агентством або спеціальною організацією;

– об'єднання фінансових ресурсів шляхом створення спеціального фонду або проведення перестраховальних операцій з гарантіями держави.

4. Чіткі критерії програм, в яких бере участь держава.

5. Покриття страховим захистом за участю держави тільки певної частини врожаю, тобто забезпечення необхідного мінімуму підтримки для сільськогосподарського товаровиробника [13].

Створення та розвиток системи страхування сільськогосподарської продукції повинні ґрунтуватися на: стабільності, надійності та безпеці діяльності всіх учасників цієї системи.

Система страхування сільськогосподарської продукції включає такі структурні елементи:

– сільськогосподарські товаровиробники (далі – сільгоспвиробники), яким надаються послуги зі страхування сільськогосподарської продукції, та їх об'єднання;

– страховики, які надають послуги сільгоспвиробникам зі страхування сільськогосподарської продукції (далі – страховики);

– перестраховики (в тому числі нерезиденти), яким страховики передають у перестраховування частину ризиків;

– страхове бюро зі страхування сільськогосподарської продукції – єдине об'єднання страховиків, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки, членство в якому для цих страховиків є обов'язковим.

При страховому бюро утворюються гарантійний фонд та централізовані страхові резервні фонди: фонд агрострахування та фонд катастрофічних подій.

Участь страховиків, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки, в утворених при страховому бюро фондах обов'язкова.

Страхове бюро за погодженням з Агентством встановлює порядок формування та використання цих фондів. Фонд катастрофічних подій є резервом катастроф, що накопичується до досягнення розрахованого актуарно оптимального розміру.

Кошти фонду агрострахування використовуються на формування страхових резервів, здійснення страхового відшкодування, сплату перестрахових платежів.

Існує низка невирішених питань і проблем, що гальмують ефективне використання фінансових ресурсів, що виділяються на підтримку страхування державою і забезпечення фінансової стійкості сільськогосподарського страхування:

– недосконалість чинної нормативно – правової бази;

– висока вартість страхування і необхідність оплати 100% страхової премії при укладенні договору страхування;

– відсутність страхових інструментів для покриття великомасштабних збитків і системи перерозподілу ризиків;

– відсутність єдиної системи незалежної оцінки збитку і порядку врегулювання збитків за договорами страхування, забезпечених державною підтримкою [20].

Є очевидними проблеми в системі державної підтримки аграрного страхування і необхідності їх вирішення в Україні. До таких проблем і негативних сторін агрострахування з державною підтримкою можна віднести:

– недостатність обсягів субсидування, непрозорість і недостатню гнучкість процесів субсидування;

– недостатні знання про можливості агрострахування, на етапі укладення договору помилково оцінюється рівень страхового покриття;

– для більшості господарств ціна страхового полісу є великою, а державні субсидії господарства отримують пізніше сплати страхової премії, адже не всі сільгоспвиробники можуть дозволити собі страхування свого майна, високий рівень кредиторської заборгованості, яку мають підприємства – в даному виді страхування діють жорсткі терміни сплати страхових внесків, що збігаються з періодами підготовки і проведення сезонних сільськогосподарських робіт. Перед фермером постає вибір: здійснювати господарську діяльність далі або страхувати її [12].

– складність процедури отримання субсидій та укладення договорів страхування;

– сільгоспвиробники отримують необхідні їм кошти з великим запізненням або не в повному обсязі;

– відсутність необхідних і ефективних засобів захисту інтересів і прав агровиробників у відносинах зі страховиками.

Принципи страхування з державною підтримкою повинні бути зосереджені на:

– створення об'єднання страховиків;

– чіткі правила проведення експертизи та акредитації експертів;

– страхова сума не повинна бути менше 75% страхової вартості врожаю;

– реалізація плану сільськогосподарського страхування;

– створення об'єднання страховиків, при ризику втрати понад 30% врожаю і більше 40% посадок багаторічних культур виплачувати 50% страхової премії.

Система страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою вимагає вдосконалення, при цьому ключовим питанням є баланс інтересів учасників страхування, при цьому важливими є цінова доступність страхових послуг, підвищення якості надання послуг, формування ефективної інфраструктури страхового ринку, розвиток системи державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів страхового ринку.

Для поліпшення умов агрострахування та залучення сільгоспвиробників в дану сферу можна використовувати такі методи:

- зниження діючих в законодавстві мінімумів втрати врожаю, що дасть можливість аграріям страхувати посіви при будь-якому рівні загибелі;

- розширення переліку ризиків для сільськогосподарських культур такими природними явищами, як тривалі зливи, рання поява сніжного покриву і промерзання верхнього шару ґрунту;

- введення гнучких програм агрострахування та можливості державної підтримки для регіонів з високоризикових землеробством;

- виведення агрострахування зі складу «єдиної субсидії». Коригування розвитку аграрного страхування з державною підтримкою відповідно до запропонованих напрямками дозволить підвищити його ефективність і розширити охоплення сільгоспідприємств аграрним страхуванням.

Концепція розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні передбачає створення суб'єктів страхування під егідою державної підтримки (агенства і страхового бюро). Це дасть змогу:

- забезпечити умови для співпраці всіх учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції;

- здійснити управління та контроль за коштами, що спрямовуються на державну підтримку страхування сільськогосподарської продукції;

- приймати участь у створенні централізованої бази даних зі страхування сільськогосподарської продукції,

- здійснювати облік укладених договорів страхування;

- проводити необхідні наукові та статистичні дослідження у сфері аналізу ринку страхування сільськогосподарської продукції, включаючи проведення аналітичних та статистичних досліджень ринку, необхідних для актуарного розрахунку страхових тарифів;

- у межах повноважень, визначених законодавством, здійснювати контроль за правильністю укладення договорів страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки та проведенням експертиз щодо оцінки збитків;

- забезпечити консультативну підтримку розгляду спірних питань між страхувальниками та страховими компаніями за угодами страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки [11].

Розподіл страхової відповідальності здійснюється страховим бюро на підставі актуарних розрахунків з урахуванням спроможності членів страхового бюро приймати частину відповідальності на власне утримання та в межах договорів перестрахування з іншими членами, оптимального та наявного розміру фонду катастрофічних подій, умов перестрахування у міжнародних перестраховиків та наявності у державному бюджеті коштів на випадок катастрофічних подій.

На першому етапі впровадження страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки розмір власного утримання страховиків не перевищує 5%, якщо інше не буде визначено згідно з актуарними розрахунками [11]. Передбачається, що договори внутрішнього перестрахування забезпечуватимуть кожному страховику виплати страхового відшкодування у передбачених договорами перестрахування межах.

На першому етапі ці межі становитимуть 130-280% суми нетто страхових премій за договорами окремого страховика, якщо інші межі не будуть визначені згідно з актуарними розрахунками. Частка відповідальності за договорами внутрішнього перестрахування відповідає частці страховика у відрахуваннях до фонду агрострахування за звітний період. При цьому, кожен страховик отримуватиме відшкодування за договорами внутрішнього перестрахування пропорційно до його частки у відрахуваннях до фонду агрострахування за звітний період. Водночас, за договорами міжнародного перестрахування покриватимуться виплати страхового відшкодування, що здійснюються членами Бюро, в установлених цими договорами перестрахування межах, якщо інші межі не будуть визначені згідно з актуарними розрахунками.

Система страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки функціонує за наступними правилами:

- відповідно до державної політики у аграрному секторі економіки Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства аграрної політики щорічно визначаються обсяги коштів для здешевлення вартості страхових премій за страхуванням сільськогосподарської продукції за її видами із урахуванням територіальних потреб, які затверджуються в державному бюджеті;

- щорічно у державному бюджеті окремо або у складі видатків, передбачених для здешевлення вартості страхових премій за страхуванням сільськогосподарської продукції, визначається обсяг коштів на випадок катастрофічних подій;

– розмір коштів для здешевлення вартості страхових премій за договором страхування сільськогосподарської продукції визначається виходячи з того, що здешевленню підлягає не менше 50% від страхового нетто тарифу, визначеного у такому договорі, але не вище нетто тарифу, встановленого у відповідній програмі державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції на поточний рік.

– Агентство на підставі угоди з страховим бюро щоквартально авансом перераховує у фонд агрострахування кошти, передбачені державним бюджетом для здешевлення вартості страхових премій за договорами страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки;

– страховики укладають договори страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки в межах коштів, отриманих у фонд агрострахування від Агентства. Якщо ці кошти вичерпано – укладання договорів припиняється [17].

– здешевлення вартості страхової премії здійснюється в обсягах, передбачених для договору в цілому. Не може бути часткового здешевлення страхової премії за договором;

– страхувальник (сільгоспвиробник) сплачує страховику лише частину страхової премії (нетто премію та навантаження), яка не підлягає здешевленню за рахунок бюджетних коштів;

– договір страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки набуває чинності за умови отримання у повному обсязі страховиком частини страхової премії від сільгоспвиробника та розподілення страховику коштів, отриманих у фонд агрострахування від Агентства;

– страховики залишають у себе в межах власного утримання частину нетто-премії, отриманої від сільгоспвиробника, та в повному обсязі навантаження у складі страхового платежу;

– залишок коштів, отриманих від сільгоспвиробників, страховики перераховують до фонду агрострахування, де ведеться їх персоналізований облік;

– кошти, отримані у фонд агрострахування від Агентства, розподіляються у цьому фонді між страховиками відповідно до укладених ними договорів страхування та перестрахування. Бюро веде персоналізований облік цих коштів;

– розподілені у фонді агрострахування кошти, що відповідають частині навантаження, що компенсується за рахунок бюджетних коштів, перераховуються страховикам;

– нерозподілена частка коштів, отриманих у фонд агрострахування від Агентства, направляється до фонду катастрофічних подій. Персоналізований облік цих коштів не ведеться;

– кожний страховик укладає з усіма іншими членами Бюро договір перестрахування щодо ризиків за укладеними ним договорами страхування. Укладання таких договорів членами страхового бюро є обов'язковим. Розподіл відповідальності за такими договорами перестрахування має відповідати частці кожного члена страхового бюро у відрахуваннях до фонду агрострахування за звітний період. Кошти резервів страховиків за такими договорами перестрахування (страхування) залишаються у фонді агрострахування, де ведеться їх персоналізований облік;

– страхове бюро за дорученням членів укладає договір (договори) перестрахування частини ризиків у міжнародних перестраховиків та сплачує перестрахову премію за рахунок коштів страховиків у фонді агрострахування;

– доходи від розміщення персоналізованих коштів страховиків у фонді агрострахування щоквартально перераховуються страховикам;

– залишки коштів страховиків у фонді агрострахування після формування резервів за договорами перестрахування (страхування), перерахування страховикам компенсації частини навантаження та сплати перестрахової премії міжнародним перестраховикам, перераховуються у фонд катастрофічних подій, де ведеться їх персоналізований облік [13].

Агентство, виходячи з оптимального та наявного розміру фонду катастрофічних подій, забезпечує надходження до неперсоналізованої частини фонду катастрофічних подій коштів державного бюджету на випадок катастрофічних подій (у грошовій чи іншій формі – казначейські зобов'язання України, державні облигації України) у обсягах, що забезпечують підтримання розрахованого актуарно оптимального розміру фонду катастрофічних подій. У разі настання страхового випадку відшкодування здійснюється в межах відповідальності таким чином:

– страховиком (за рахунок коштів резервів, сформованих в межах власного утримання);

– страховиком (за рахунок коштів резервів у фонді агрострахування, сформованих у межах відповідальності);

– перестраховиками, що є членами Бюро, (за рахунок коштів резервів у фонді агрострахування, сформованих в межах відповідальності);

– з фонду катастрофічних подій (за рахунок персоналізованих коштів страховика у фонді катастрофічних подій);

– міжнародними перестраховиками;

– з фонду катастрофічних подій (за рахунок неперсоналізованих коштів страховиків у фонді катастрофічних подій);

– з державного бюджету у випадку, коли для здійснення страхового відшкодування вичерпано всі зазначені джерела коштів;

– після закінчення періоду страхування кошти страховиків у фонді агрострахування, що не були використані, перераховуються до фонду катастрофічних подій, де ведеться їх персоналізований облік [3].

За рахунок коштів місцевих бюджетів сільгоспвиробнику може бути надана додаткова допомога для здешевлення вартості страхових премій за договорами страхування сільськогосподарської продукції за державної підтримки.

Для забезпечення функціонування системи страхування сільськогосподарської продукції створюються елементи допоміжної інфраструктури: спеціалізовані актуарії, незалежні сертифіковані аварійні комісари, установи з підготовки фахівців зі страхування сільськогосподарської продукції, а також Бюро забезпечує формування та ведення баз даних про погодні умови, укладені договори страхування та інші статистичні дані.

Згідно з даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, станом на 02.08.2017 ліцензію на впровадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції мають 58 страхових компаній [16].

У 2017-му році вперше, починаючи з 2011 року, зросла кількість укладених договорів страхування: зростання склало 21%. Обсяг зібраних страхових премій у гривні зростає вже третій рік поспіль, зокрема, у 2017-му році він зріс на 30% та склав 204.4 млн грн. Другий рік поспіль зростає також обсяг страхових премій у доларовому еквіваленті, який у 2017-му році склав 7.7 млн. дол, що на 28% перевищує показник 2016-го року [16].

Загальна страхова сума (або об'єм загальних страхових зобов'язань) у 2017 році, порівняно з 2016-м, дещо скоротилася (з 6.240 млрд грн до 5.913 млрд грн (або на 5%). Це можна пояснити двома причинами:

1) зростанням середньої ставки страхової премії (у 2017 році вона склала 3.5% проти 2.5% у попередньому році);

2) тим, що 2017-й рік представлений даними за 9 місяців. Дані за повний рік, ймовірно, можуть бути скореговані в бік підвищення, як це відбулося з даними за 2016-й рік (загальна страхова сума за 2016-й рік після уточнення даних в процесі проведення цього річного дослідження змінилася з 5.809 млрд грн до 6.240 млрд грн, тобто зросла на 7.4%).

Зведені дані за весь період дослідження наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Страхування сільськогосподарських культур у 2005-2017 роках

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість договорів	910	1 330	4 397	1 637	1 980	1 217	2 710	1 936	1 722	1 392	1 062	793	957
Площа, тис. га	390	670	2 360	1 171	510	553	786	727	869	732	689	700	657
Страхова сума, млн грн	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	3 055	3 969	6 240	5 913
Сума премії, млн грн	12.8	28.5	116.7	155.4	42.0	72.1	136.3	130.4	135.4	72.8	77.7	157.0	204.4
Субсидія, млн грн	5.8	12.5	47.8	72.8	0	0	0	0.086	0	0	0	0	0
Рівень виплат	н/д	н/д	н/д	н/д	36.5%	50.9%	28.0%	41.0%	9.7%	7.6%	12.9%	44.2%	3.7% ²
Середня ставка премії	3.8%	н/д	4.5%	4.9%	3.2%	3.8%	3.7%	3.8%	3.1%	2.4%	2.0%	2.5%	3.5%
Курс \$/грн ³	5.05	5.05	5.05	5.22	8.00	7.91	7.98	7.99	7.99	12.95	22.91	26.02	26.54
Страхова сума, млн \$	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	235.9	173.3	239.8	222.8
Сума премії, млн \$	2.5	5.6	23.1	29.8	5.3	9.1	17.1	16.3	16.9	5.6	3.4	6.0	7.7

Джерело: [16]

Загальна сума страхових виплат у 2016-му андерайтинговому році склала 69.5 млн грн, зокрема, 5.9 млн грн. – за зимовий період, і 63.6 млн грн. – за період весна-літо. Отже, рівень виплат склав у 2016 андерайтинговому році 44.2%. За період з 2005 по 2016 рік лише один раз було зафіксовано рівень виплат, вищий за показник 2016-го року (у 2010-му році він склав 50.9%).

У 2017-му андерайтинговому році здійснювалося страхування 16-ти видів сільськогосподарських культур. У порівнянні з 2016-м роком, кількість застрахованих культур залишилась сталою, але відбулися незначні зміни в структурі застрахованих культур: не було договорів страхування гарбузів та льону але, натомість, було застраховано сорго та яре жито. Показники страхування у 2017-му році наведені у таблиці 2, а здійснені страхові виплати в розрізі сільськогосподарських культур, 2017 р. у табл. 3.

Таблиця 2
Зведені дані страхування в розрізі сільськогосподарських культур, 2017 р.

Культура	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, грн	Сума премій, грн	Середня ставка премії	Сума премій, грн/га
Озима пшениця	453	414 538	3 142 993 024	111 880 932	3.6%	270
Озимий ріпак	241	95 401	396 643 931	12 051 882	3.0%	126
Кукурудза	89	70 209	1 529 975 022	61 328 076	4.0%	874
Соняшник	61	36 747	374 017 703	5 294 230	1.4%	144
Озимий ячмінь	24	9 417	40 381 201	1 457 110	3.6%	155
Соя	21	7 139	112 515 508	2 379 945	2.1%	333
Озиме жито	20	5 866	32 701 209	1 091 361	3.3%	186
Ярий ячмінь	13	3 661	54 851 220	851 847	1.6%	233
Цукровий буряк	11	4 790	119 955 945	6 082 837	5.1%	1 270
Горох	11	3 632	22 921 208	564 943	2.5%	156
Яра пшениця	6	2 841	23 488 231	537 173	2.3%	189
Сорго	2	1 107	6 304 428	131 762	2.1%	119
Гречка	2	215	2 313 823	104 517	4.5%	486
Квасоля	1	1 403	48 698 272	633 078	1.3%	451
Яре жито	1	136	505 400	32 952	6.5%	242
Овочі, сад	1	43	5 100 000	24 225	0.5%	567
Загалом	957	657 144	5 913 366 125	204 446 870	3.5%	311

Джерело: [16]

Таблиця 3
Страхові виплати в розрізі сільськогосподарських культур, 2017 р.

Культура	Сума виплат (зима), грн	Сума виплат (весна-літо), грн	Загальна сума виплат за рік, грн	Частка у виплатах по ринку	Рівень виплат
Озимий ріпак	4 479 690		4 479 690	58.7%	37.2%
Озима пшениця	2 393 241	584 111	2 977 352	39.0%	2.7%
Озиме жито	171 500		171 500	2.2%	15.7%
Загалом	7 044 431	584 111	7 628 542	100.0%	3.7%

Джерело: [16]

Загальна інформація за типами страхових продуктів, які страхові компанії використовували у 2017-му андеррайтинговому році, наведена у таблиці 4.

Таблиця 4
Використання страхових продуктів, 2017 р.

Програма	Частка договорів	Частка застрахованої площі	Частка страхової суми	Частка зібраних премій
Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)	37.8%	33.1%	68.2%	77.4%
Повна загибель + весняні заморозки	32.2%	43.2%	10.1%	9.6%
Поіменовані ризики	14.8%	13.3%	16.2%	5.8%
Повна загибель	10.4%	6.5%	2.7%	3.6%
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих культур)	2.0%	1.1%	0.1%	1.7%
Продукт МФК "Тотал"	1.9%	1.3%	0.7%	1.0%
Мультиризик (страхування посівів до збирання)	0.9%	1.5%	1.8%	0.9%
Багаторічні насадження (яблуні)	0.1%	0.0%	0.1%	0.01%
Загалом	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Джерело: [16]

У 2017-му андерайтинговому році відбулися деякі зміни щодо використання продуктів страхування на період перезимівлі. Якщо у 2016-му році 84,3% укладених на зимовий період договорів були договорами страхування від повної загибелі, і лише 7,7% складали договори страхування від повної загибелі плюс весняні заморозки, то у 2017-му році більш розповсюдженими стали договори, які пропонують комбінований захист – страхування від повної загибелі в період перезимівлі плюс весняні заморозки. Таких договорів на період перезимівлі було укладено 72,3% проти 23,3% договорів від повної загибелі.

На договори страхування від повної загибелі плюс весняні заморозки припадає 74% постраждалої площі та 44.4% від здійснених виплат за зимовий період, на договори страхування від повної загибелі, відповідно, 26% постраждалої площі та 55.6% виплат.

Дані, що стосуються весняно-літнього періоду, наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

Використання страхових продуктів, весна-літо 2017 р.

Програма	Частка договорів	Частка застрахованої площі	Частка страхової суми	Частка зібраних премій	Частка у постраждалій площі	Частка у виплатах
Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)	68.2%	67.8%	78.9%	90.3%	49.5%	26.4%
Поіменовані ризики	26.4%	26.8%	18.7%	6.6%	50.5%	73.6%
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих культур)	3.6%	2.2%	0.2%	2.0%	0.0%	0.0%
Мультиризик (страхування посівів до збирання)	1.6%	3.1%	2.1%	1.0%	0.0%	0.0%
Багаторічні насадження (яблуні)	0.2%	0.0%	0.1%	0.0%	0.0%	0.0%
Загалом	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Джерело: [16]

Як видно з таблиці 5, найбільшу частку договорів, укладених на весняно-літній період, складають договори страхування майбутнього врожаю від багатьох ризиків (мультиризик) – 68,2%. На ці договори, за даними станом на 1 жовтня 2017-го року, припадає 49,5% постраждалої площі та 26,4% страхових виплат. Договори страхування від поіменованих ризиків складають 26,4% від загальної кількості договорів, укладених на період весна-літо 2017-го року. На ці договори, станом на 1 жовтня 2017-го року, припадає 50,5% постраждалої площі та 73,6% страхових виплат.

У таблицях 6-7 наведена інформація щодо договорів страхування у 2017 андерайтинговому році, що були пов'язані з програмами фінансування сільгоспвиробників.

Таблиця 6

Страхування, пов'язане з програмами фінансування сільськогосподарських виробників, 2017 р. (обсяги)

Програма	Кількість договорів	Застрахована площа, га	Страхова сума, грн	Страхові премії, грн	Виплати, грн
Аграрний фонд ⁴	223	166 594	2 866 277 592	126 093 764	381 500
ДПЗКУ	85	29 858	254 404 094	8 505 324	0
Інші	1	527	9 154 782	274 643	0
Загалом	309	196 979	3 129 836 468	134 873 731	381 500

Джерело: [16]

Таблиця 7

Страхування, пов'язане з програмами фінансування с/г виробників, 2017 р. (відсотки)

Програма	Частка у загальній к-ті договорів	Частка у застрахованій площі	Частка у страховій сумі	Частка у страховій премії	Частка у страхових виплатах
Аграрний фонд	23.3%	25.4%	48.5%	61.7%	5.0%
ДПЗКУ	8.9%	4.5%	4.3%	4.2%	0.0%
Інші	0.1%	0.1%	0.2%	0.1%	0.0%
Загалом	32.3%	30.0%	52.9%	66.0%	5.0%

Джерело: [16]

Як видно з таблиць, кількість договорів, укладених в рамках участі страхових компаній у цих програмах, зросла з 255 у 2016-му до 309 у 2017-му році (або на 21%). Темп зростання кількості договорів за програмами фінансування сільгоспвиробників співпадає з темпом росту загальної кількості договорів. Це підтверджує той факт, що їх частка у загальній кількості договорів залишилася практично незмінною (32,3% у 2017-му проти 32,9% у 2016-му).

Натомість, частка таких договорів у загальній застрахованій площі склала у 2017-му році 30%, що на 4,5 процентних пунктів більше, ніж у попередньому році. Суттєво зросла також їхня частка у загальній страховій сумі (з 33,9% у 2016-му до 52,9% у 2017му, або на 19 процентних пунктів) та у загальній сумі зібраних страхових премій (з 44,7% у 2016-му до 66% у 2017-му році, або на 21,3 п.п.).

Водночас, відсоток виплат, які були здійснені за договорами, пов'язаними з програмами фінансування с/г виробників, у загальних виплатах 2017-го року скоротився порівняно з 2016-м роком на 34 п.п. (з 39% до 5%).

Отже, у 2017-му андеррайтинговому році продовжилася тенденція зростання ринку агрострахування, відновлена у 2016-му році. Про це свідчить поведінка більшості показників ринку, зокрема:

- у 2017-му андеррайтинговому році відбулося зростання обсягу зібраних страхових премій (на 30% – у гривні та на 28% – у доларовому еквіваленті);

- загальний обсяг страхових зобов'язань (страхова сума) дещо скоротився, що можна пояснити двома чинниками: зростанням середньої ставки премії та збільшенням бази порівняння 2016-го року через уточнення повних річних даних за 2016-й рік;

- середня ставка премії у 2017-му році зросла, порівняно з минулим роком, на 10 процентних пунктів та склала 3.5%, в тому числі 3.7% – за період перезимівлі та 3.4% – за період весна-літо. Це зростання є позитивною тенденцією, і його можна пояснити змінами, які відбулися у 2017-му році щодо використання страхових продуктів, зокрема, більшим використанням продуктів мультиризикового страхування.

- загальний рівень виплат 2017-го року, станом на 1.10.2017 складає 3.7% і є нижчим за минулорічний. Рівень виплат за період перезимівлі 2016-2017 рр. складає 23.9% та перевищує показник 2015-2016 рр. на 8.5 процентних пункти. В період перезимівлі 2016-2017 рр. найбільше постраждали озимий ріпак та озима пшениця.

Страхування, пов'язане з програмами фінансування сільгоспвиробників, складає приблизно третину від усіх укладених на ринку договорів та усіх застрахованих площ. Умови страхування за цими договорами дещо відрізняються від тих, які в середньому застосовуються на ринку. Зокрема, середня ставка премії за цими договорами складає 4.3%. Відповідно, частка договорів, які укладаються через Аграрний Фонд та ДПЗКУ, у загальному обсязі зібраних страхових премій складає 66% [16].

Висновки з проведеного дослідження. Трансформаційні процеси в економіці потребують подальшого удосконалення у аграрному секторі системи регулювання, яка повинна забезпечувати безперервність процесу відтворення продуктивності сільського господарства, стабільність сільськогосподарського виробництва та доходів сільгоспвиробників, а також сприяти забезпеченню продовольчої безпеки держави. Результати господарської діяльності в аграрному секторі більше ніж в будь-якому іншому секторі економіки залежать від погодних факторів та, відповідно, наражаються на ризики, що перебувають поза межами впливу на них господарюючих суб'єктів. Притаманні сільськогосподарському виробництву ризики є висококорельованими (системними) і можуть викликати значні збитки для великої кількості сільгоспвиробників одночасно, що може призвести до великих страхових виплат та необхідності надання державної допомоги. Саме тому важливою складовою системи регулювання складними економічними процесами в сільському господарстві є страхування сільськогосподарської продукції, яке забезпечує управління ризиками в аграрному секторі та сприяє створенню підґрунтя для стійкого економічного зростання сільськогосподарського виробництва.

1. Аграрне страхування – один із головних інструментів, що дозволяють захистити сільгоспвиробників від збитків.

2. Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що у сільгосптоваровиробників найбільш популярні програми страхування доходів з виробництва окремих культур і доходів всього сільськогосподарського підприємства. Державна підтримка агрострахування може здійснюватися з бюджетів різних рівнів і реалізується державними установами за коштами програм субсидування.

3. Узагальнюючи правове поле українського аграрного страхування, можна зробити висновок, що для вітчизняних аграріїв повинна створюватися ефективна система забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів і учасників сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, а також регламентуватися процес врегулювання збитків. При цьому створювана система повинна мати наслідки ефективної реалізації страхових відносин, в тому числі за допомогою застосування ефективних інструментів сільськогосподарського страхування зарубіжних країн.

Література

1. Александрова М.М. Закордонний досвід формування та розвитку систем страхування сільськогосподарських культур. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2011. № 2(20). С. 18-28.
2. Алескерова Ю.В. Державна політика у сфері сільськогосподарського страхування. *Інноваційна економіка*. 2012. № 7 (33). С. 226–232.
3. Борисова В.А. Страхувальний захист ресурсного потенціалу АПК: монографія. 2-ге вид. перероб. і доп. Суми: Видавництво “Довкілля”, 2010. 199 с.
4. Борсук О.М. Страхування сільськогосподарських ризиків як метод підвищення інвестиційної привабливості галузі. *Вісник аграрної науки*. 2010. № 4. С. 77-79.
5. Грушко В.І. Вплив глобальних та інтеграційних процесів на розвиток інститутів фінансового ринку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 4 (18). С. 110-114.
6. Гутко Л.М. Становлення та розвиток сільськогосподарського страхування в Україні. *Агроінком*. 2008. № 3-4. С. 79-82.
7. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки: монографія / Т. І. Єфименко, Є. Л. Черевиков, К. В. Павлюк та ін. ; за заг. ред. Т. І. Єфименко. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2012. 372 с
8. Добіжа Н. В. Сучасний стан та проблеми агрострахування в Україні. *Ефективна економіка*. 2013. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2256> (дата звернення: 15.01.2019).
9. Кобилянська О. М. Ризик як економічна категорія та його особливості в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 140-143.
10. Кондрашихін А. Б. Вимірвальний підхід до оцінки підприємницьких ризиків в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2009. № 11. С. 62-65.
11. Косенко О. Страхувальний потенціал. *Демократична Україна*. 2011. № 17. С. 7.
12. Котлова Л. М., Бадалова В. М. Удосконалення механізму державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економічний простір*. 2009. № 22/1. С. 242–248.
13. Кушнір І. В. Забезпечення страхового захисту аграрних товаровиробників. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 149-155.
14. Непочатенко О. О., Пушка О. В. Особливості прояву виробничих ризиків у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2011. Вип. 75. Ч. 2: Економіка. С. 292-297.
15. Нужна С. А. Оцінка економічного ризику сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 51-59.
16. Ринок агрострахування України у 2017-му андеррайтинговому році. Аналітичне дослідження. URL: <https://forinsurer.com/files/file00624.pdf> (дата звернення: 15.01.2019).
17. Рубцова Н. М. Сучасний стан та перспективи розвитку діючої системи агрострахування в Україні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 4. С. 237–240.
18. Сахацький М. П. Державна підтримка агрострахування в сучасних умовах. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2010. № 4 (57). С. 3–7.
19. Стецюк П. А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 386 с.
20. Тарельник Н. В. Інформаційне забезпечення страхового менеджменту ризиків в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 156-161.

References

1. Aleksandrova, M.M. (2011), “Foreign experience of formation and development of agricultural cultures insurance systems”, *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, no. 2(20), pp. 18-28.
2. Aleskerova, Yu.V. (2012), “Public policy is in the field of agricultural insurance”, *Innovatsiina ekonomika*, no. 7 (33), pp. 226–232.
3. Borysova, V.A. (2010), *Strakhovyi zakhyst resursnoho potentsialu APK* [Insurance protection of the resource potential of agrarian and industrial complex], monograph, 2nd edition, corrections and additions, Dovkillia, Sumy, Ukraine, 199 p.
4. Borsuk, O.M. (2010), “Insurance of agricultural risks as a method of increasing the investment attractiveness of the industry”, *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 4, pp. 77-79.
5. Hrushko, V.I. (2009), “Influence global and integration processes on development of institutes of the financial market of Ukraine”, *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 4 (18), pp. 110-111.
6. Hutko, L.M. (2008), “Formation and development of agricultural insurance in Ukraine”, *Ahroinkom*, no. 3-4, pp. 79-82.
7. Yefymenko, T.I., Cherevykov, Ye.L., Pavliuk, K.V. et al. (2012), *Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi rehuliuivannia ekonomiky* [Public-private partnership in the system of economic regulation], monograph, NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Kyiv, Ukraine, 372 p.

8. Dobizha, N.V. (2013), "Current status and problems of agricultural insurance in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, no. 8, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2256> (access date: January 15, 2019).
9. Kobylinska, O.M. (2008), "Risk as an economic category and its features in the agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 140-143.
10. Kondrashykhin, A.B. (2009), "Measuring approach to the assessment of entrepreneurial risks in agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 62-65.
11. Kosenko, O. (2011), "Insurance potential", *Demokratychna Ukraina*, no. 17, p. 7.
12. Kotlova, L.M. and Badalova, V.M. (2009), "Improving the mechanism of state support of agricultural enterprises", *Ekonomichniy prostir*, no. 22/1, pp. 242-248.
13. Kushnir, I.V. (2011), "Providing insurance protection of agrarian commodity producers", *Oblik i finansy APK*, no. 1, pp. 149-155.
14. Nepochatenko, O.O. and Pushka, O.V. (2011), "Features of manifestation of industrial risks in agriculture", *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, iss. 75, chapter 2: *Ekonomika*, pp. 292-297.
15. Nuzhna, S.A. (2007), "Economic risk assessment of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 51-59.
16. "Ukraine's agricultural insurance market in the 2017 underwriting year. Analytical study", URL: <https://forinsurer.com/files/file00624.pdf> (access date: January 15, 2019).
17. Rubtsova, N.M. (2014), "Current state and prospects of development of the current agricultural insurance system in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 4, pp. 237-240.
18. Sakhatskyi, M.P. (2010), "State support of agricultural insurance in modern conditions", *Visnyk ahromoi nauky Prychornomoria*, no. 4 (57), pp. 3-7.
19. Stetsiuk, P.A. (2008), *Teoriia i praktyka upravlinnia finansovymy resursamy silskohospodarskykh pidpriemstv* [The theory and practice of management of financial resources of agricultural enterprises], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 386 p.
20. Tarel'nyk, N.V. (2011), "Information provision of insurance risk management in the agrarian sector", *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 156-161.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2019 р.